

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Факультет біології, географії та екології
Кафедра географії та екології

МІСТА ТА УРБАНІЗАЦІЯ В УМОВАХ ВІЙНИ В
УКРАЇНІ: ОСОБЛИВОСТІ ВИКЛАДАННЯ В
ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ГЕОГРАФІЇ

Кваліфікаційна робота (проект)
на здобуття ступеня вищої освіти «бакалавр»

Виконала: здобувачка 4 курсу 05-414 групи
Спеціальності 014 Середня освіта
Спеціалізації 014.07 Географія
Освітньо-професійної програми
«Середня освіта (Географія)»
Подплетьюнна Ірина Анатоліївна

Керівник к.геогр.н., Омельченко Н.В.
Рецензент: вчителька географії Херсонського
ліцею №52 “Перспектива” ХМР, Немцану А. М.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ НА УРБАНІЗАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ.....	6
1.1. Поняття «місто» та «урбанізація». Класифікація та функції міст	6
1.2. Вплив збройних конфліктів на урбанізаційні процеси: світовий досвід ..	10
1.3. Особливості урбанізаційних процесів в Україні в умовах війни	14
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИКЛАДАННЯ УРБАНІСТИЧНОЇ ТЕМАТИКИ В ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ГЕОГРАФІЇ В УМОВАХ ВІЙНИ.....	17
2.1. Аналіз навчальних програм та підручників з географії 8 і 10 класу	17
2.2. Інноваційні методи навчання урбаністики в умовах війни.....	18
РОЗДІЛ 3. РОЗРОБКА УРОКУ З ТЕМИ «МІСТА ТА УРБАНІЗАЦІЯ В УМОВАХ ВІЙНИ В УКРАЇНІ»	22
ВИСНОВКИ	33
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖРЕЛ	36

ВСТУП

Актуальність теми. Умови повномасштабної війни в Україні суттєво змінили просторову структуру міст, динаміку урбанізаційних процесів та міграційні потоки. Руйнування інфраструктури, примусове переселення, зростання навантаження на тиллові міста та нові виклики у сфері відбудови – усе це формує нову урбаністичну реальність, яка потребує переосмислення в освітньому процесі. У шкільному курсі географії важливо не лише висвітлювати класичні аспекти урбанізації, а й інтегрувати сучасні зміни, пов'язані з війною. Це сприяє формуванню просторової грамотності, критичного мислення, патріотичного виховання та розуміння ролі міст у соціально-економічному житті країни.

Питання урбанізації та розвитку міст розглядається у працях як українських, так і зарубіжних дослідників з різних наукових підходів – географічного, економічного, екологічного та соціального. У навчальному посібнику О. Безлюбченка та О. Завального [1] систематизовано основні поняття урбаністики, охарактеризовано класифікацію міст та їх функції, що формує теоретичну основу для вивчення теми у шкільному курсі географії. Буряк В. В. [2], Волошина Ю. Я. [4] та Міщук І., Поручинський В. [14] аналізують еволюцію трактування поняття «місто» як багатогранної соціально-економічної та просторової категорії. Особливу увагу приділено також світовому досвіду урбанізаційних процесів у кризових умовах (Seto K. C. та ін. [23], Harvey D. [18]), що є цінним для порівняльного аналізу.

Дослідники Заставецька Л. Б., Заставецький Т. Б. та ін. [7], а також Гончар О. М. [8] і Гукалова І. В. [9] детально розглядають урбанізацію в Україні, зокрема її соціально-географічні аспекти та виклики, актуалізовані війною. Роботи Комарницької Г. О. [12], Матвєєвої В. [13] та Клименка М. О. [11] розкривають вплив урбанізації на інноваційний розвиток регіонів, стан міського середовища та шляхи його сталого оновлення. У зарубіжних публікаціях, таких як дослідження Vlahov D., Galea S. [29] чи Wang Zh. [30],

порушуються питання впливу урбанізації на якість життя та освіти. Педагогічний аспект теми висвітлюють Tezcan Ş. і Kara M. [25], які аналізують рівень сприйняття поняття «місто» серед учнів, що є важливим для адаптації методики викладання географії в умовах сучасних викликів.

Мета роботи: Проаналізувати особливості урбанізаційних процесів в Україні в умовах війни та розробити методичні підходи до викладання теми «Міста та урбанізація» у шкільному курсі географії з урахуванням воєнного контексту.

Завдання дослідження:

1. Розкрити сутність понять «місто» та «урбанізація», охарактеризувати класифікацію та основні функції міст у географії;
2. Проаналізувати світовий досвід впливу збройних конфліктів на урбанізаційні процеси та просторову трансформацію міст;
3. Дослідити особливості урбанізаційних процесів в Україні в умовах повномасштабної війни, включно зі змінами міграції, руйнуваннями інфраструктури та новими формами просторової організації;
4. Провести аналіз чинних навчальних програм і підручників з географії 8 і 10 класів щодо представлення тематики міст та урбанізації;
5. Оцінити ефективність існуючих та запропонувати інноваційні методичні підходи до викладання урбаністичної тематики в умовах воєнного часу;
6. Розробити конспект інтегрованого уроку з теми «Міста та урбанізація в умовах війни в Україні» з використанням сучасних педагогічних методик і матеріалів, що відображають реалії сьогодення.

Об'єкт дослідження: Урбанізаційні процеси в Україні в умовах війни та їх відображення у шкільному курсі географії.

Предмет дослідження: Методичні та змістові особливості викладання теми "Міста та урбанізація в умовах війни в Україні" у шкільному курсі географії.

У процесі дослідження застосовувались такі **методи**: теоретичний аналіз наукової та методичної літератури для з'ясування сутності понять «місто» та «урбанізація»; порівняльний аналіз навчальних програм і підручників географії для 8 і 10 класів; узагальнення світового досвіду впливу збройних конфліктів на урбанізаційні процеси; аналіз статистичних та картографічних матеріалів щодо урбанізації в Україні в умовах війни; моделювання й проєктування навчального процесу через створення конспекту уроку; а також педагогічне проєктування інноваційних методик для викладання урбаністичної тематики в умовах сучасних викликів.

Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ НА УРБАНІЗАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ

1.1. Поняття «місто» та «урбанізація». Класифікація та функції міст

Поняття «місто» охоплює не лише просторову форму поселення, а й соціокультурне середовище з високим ступенем організації, функціонального розмаїття та взаємодії. Згідно з підходами, викладеними у праці О. С. Безлюбченка та О. В. Завального, місто трактується як «територіально організована форма суспільного життя з домінуванням несільськогосподарських функцій та певною чисельністю населення, яке бере участь у багатофункціональній господарській діяльності» [1, с. 24]. Тобто, місто є результатом історичного розвитку суспільства, простором концентрації політичної, економічної та культурної влади. Воно виконує ключові функції управління, виробництва, обслуговування, транспорту та житла, забезпечуючи інтенсивну взаємодію між мешканцями.

Поняття «місто» не є сталим: воно постійно змінюється відповідно до соціальних, технологічних та політичних трансформацій. У статті В. В. Буряка підкреслюється, що підходи до розуміння міста еволюціонували від суто географічного чи демографічного критерію до комплексного, який враховує соціальну структуру, спосіб життя, ментальні особливості мешканців [1]. Сучасні міста постають як простори символічної взаємодії, де співіснують різноманітні ідентичності, стилі життя та економічні інтереси.

У цьому контексті варто звернутися до терміну «урбанізація», який позначає процес зростання міського населення, а також поширення міських форм і ритмів життя. Як вказано у «Віснику ХНУ імені В. Н. Каразіна» (вип. 39) [3], урбанізація — це не лише фізичне розширення міст, а й соціальна перебудова простору, яка веде до зростання ролі міст як центрів інновацій та управління [3]. Урбанізація включає трансформацію економіки (зокрема індустріалізацію), демографічну мобільність, зміну життєвих стандартів і зростання вимог до інфраструктури.

Ю. Я. Волошина [4] у своєму теоретичному дослідженні підкреслює, що урбанізація — це не лише зростання чисельності населення у містах, а й глибока зміна структури занять, стилю життя, комунікативних моделей та просторової поведінки [4]. Така трансформація супроводжується новими викликами, як-от соціальна поляризація, просторове розшарування, екологічне навантаження, що потребує продуманого планування розвитку урбаністичних територій.

Класифікація міст базується на різних критеріях: чисельності населення, адміністративному статусі, функціональному призначенні, історичному походженні та рівні розвитку інфраструктури. За чисельністю населення в Україні, згідно з адміністративною класифікацією, міста поділяються на малі (до 50 тис. осіб), середні (50–100 тис.), великі (понад 100 тис.), дуже великі (від 250 тис.) та міста-мільйонники (понад 1 млн осіб), до яких, зокрема, належить Київ. За адміністративним критерієм виділяють міста обласного значення, районного значення та міста зі спеціальним статусом (наприклад, столиця) [1, с. 87].

Існує також функціональна класифікація, згідно з якою міста поділяють на промислові, адміністративні, культурно-освітні, курортні, транспортні, торговельні тощо. Наприклад, Кривий Ріг є прикладом промислового міста, Трускавець — курортного, Львів — культурно-освітнього, а Одеса — великого портового та транспортного центру. Багато сучасних міст виконують одразу кілька функцій, і тому називаються багатофункціональними. Такі міста мають розвинену інфраструктуру та високу ступінь урбанізованості.

Міста виконують комплекс взаємопов'язаних функцій, які визначають їхнє місце в системі розселення та економічному просторі країни. Однією з провідних є економічна функція: міста виступають осередками виробництва, фінансової діяльності, підприємництва, торгівлі та послуг. Особливо важливою ця функція є для промислових центрів, таких як Запоріжжя або Маріуполь, де до війни були зосереджені великі підприємства і трудові ресурси.

Другою важливою функцією є управлінська та адміністративна: у містах зосереджені органи влади, управління, офіси компаній, освітні й медичні установи. Ці функції особливо виражені в столичних або обласних центрах, які виконують роль регіональних адміністративних вузлів. Культурна та освітня функція проявляється через наявність театрів, музеїв, бібліотек, закладів вищої освіти тощо. Міста як культурні центри сприяють збереженню національної ідентичності та культурного надбання.

Не менш важливою є соціальна функція, яка полягає у забезпеченні умов для проживання, дозвілля, медичного обслуговування та міжособистісної взаємодії мешканців. Місто також виконує транспортно-логістичну функцію, будучи вузлом для пересування людей і товарів, що особливо актуально для портових та транзитних міст. Нарешті, варто згадати екологічну функцію, яка стає дедалі важливішою у контексті сталого розвитку — це контроль за забрудненням, озелененням, управління відходами та охорона довкілля (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Класифікація міст

Критерій класифікації	Типи міст / Приклади
За чисельністю населення	малі (до 50 тис.) – Жовква; середні (50–100 тис.) – Кам’янець-Подільський; великі (100–250 тис.) – Івано-Франківськ; дуже великі (250 тис. – 1 млн) – Львів; міста-мільйонники – Київ, Харків.
За адміністративним статусом	міста районного значення; міста обласного значення; міста зі спеціальним статусом (Київ, Севастополь).
За функціональним призначенням	промислові – Кривий Ріг; культурно-освітні – Львів; курортні – Трускавець; торговельні – Хмельницький; транспортні – Одеса.
За кількістю функцій	монофункціональні (одна домінуюча функція); поліфункціональні (кілька функцій водночас).

Таблиця 1.2

Функції міст

Основні функції міст	Зміст функції	Приклади міст
Економічна	Промисловість, торгівля, послуги, фінанси	Дніпро, Запоріжжя

Адміністративна та управлінська	Органи державної влади, місцеве самоврядування	Київ, обласні центри
Культурно-освітня	Театри, музеї, університети, історико-культурні пам'ятки	Львів, Чернівці
Соціальна	Житло, охорона здоров'я, відпочинок, спортивні об'єкти	Ужгород, Вінниця
Транспортно-логістична	Залізниці, автостанції, порти, аеропорти	Одеса, Харків
Екологічна	Озеленення, парки, водоочисні споруди, управління відходами	Івано-Франківськ, Біла Церква

Таблиця 1.3

Головні функції міст (за О. Г. Топчієвим) [16]:	
1) демографічно-розселенська;	8) зовнішньо-економічна;
2) адміністративно-управлінська;	9) торговельно-розподільча;
3) виробнича (матеріальне виробництво);	10) комунікаційна (розподільча);
4) соціально-побутова;	11) транспортно-комунікаційна;
5) ділових послуг;	12) рекреаційно-туристична;
6) освітньо-культурна;	13) спортивно-оздоровча;
7) науково-технічна та інноваційна;	14) природоохоронна, соціально-екологічна.

Місто є складним соціальним і просторовим утворенням, що поєднує економічні, культурні, адміністративні та соціальні функції, формуючи осередок інтенсивного розвитку суспільства. Урбанізація, як процес зростання кількості міського населення та поширення міського способу життя, має глибокі соціально-економічні наслідки і виступає ключовим чинником трансформації сучасного простору. Класифікація міст за чисельністю населення, адміністративним статусом і функціональним призначенням дозволяє чітко визначити їхню роль у національній та регіональній системі розселення. Різноманіття функцій — від економічної до екологічної — відображає багатовекторність завдань, які виконують міста, забезпечуючи життєдіяльність, мобільність і розвиток населення. Таким чином, місто та урбанізація є ключовими категоріями в дослідженні сучасної географічної, соціальної та економічної реальності.

1.2. Вплив збройних конфліктів на урбанізаційні процеси: світовий досвід

Збройні конфлікти мають глибокий і багатовимірний вплив на урбанізаційні процеси, радикально змінюючи демографічну, просторову, економічну та соціальну структуру міст. Одним із головних наслідків є масове переміщення населення — як внутрішнє, так і зовнішнє. Міста, які раніше були центрами стабільного розвитку, часто перетворюються на зони бойових дій або гуманітарних криз, що призводить до втрати інфраструктури, скорочення робочих місць, зменшення інвестицій та загального соціального занепаду. Прикладом може слугувати ситуація в Сирії: міста Алеппо, Хомс та Ракка зазнали масштабних руйнувань, внаслідок чого мільйони мешканців були змушені залишити свої домівки, що не лише вплинуло на урбанізацію всередині країни, а й спричинило хвилю міграції до сусідніх держав і Європи.

З іншого боку, збройні конфлікти часто змінюють географію урбанізації. Наприклад, унаслідок війн у країнах Центральної Африки значна частина населення перемістилась із сільських регіонів до відносно безпечніших міст, що спричинило швидке, неконтрольоване зростання агломерацій — феномен, який дослідники називають «кризовою урбанізацією». Таке зростання зазвичай не супроводжується розвитком інфраструктури, що поглиблює проблеми з житлом, водопостачанням, охороною здоров'я та безпекою. Аналогічна ситуація спостерігалася і в Республіці Конго, Судані, Афганістані, де неформальні поселення навколо столиць перетворилися на постійні житлові зони для переміщених осіб.

Водночас деякі міста, які уникнули руйнувань, але прийняли велику кількість біженців або внутрішньо переміщених осіб, починають відігравати нову роль в урбанізаційному ландшафті. Наприклад, у Лівані столиця Бейрут та низка міст півночі країни стали центрами зосередження сирійських біженців, що змінило етнічну й соціальну структуру цих регіонів. Таке переформатування міського середовища часто призводить до нових викликів — зростання

соціальної напруги, конкуренції за ресурси та роботи, перегляду містобудівної політики [14].

У світовій практиці [8] також простежується, що в післяконфліктний період урбанізаційні процеси можуть відновлюватися завдяки активному міжнародному втручанню, відбудові, гуманітарній та інфраструктурній допомозі. Прикладом є повоєнна відбудова міст Хорватії та Боснії і Герцеговини після конфліктів на Балканах, де міжнародні організації, зокрема ЄС та ООН, активно сприяли реконструкції та розвитку сталого міського середовища. Таким чином, збройні конфлікти можуть мати як деструктивний, так і трансформаційний вплив на урбанізацію, змінюючи її темпи, напрями та просторові орієнтири.

Повномасштабне військове вторгнення Росії в Україну у 2022 році спричинило глибокі зміни в урбанізаційних процесах країни, радикально трансформувавши просторову організацію населення, функціональність міст і напрямки міграції. Насамперед війна спричинила масове переміщення населення: за оцінками ООН, понад 6 мільйонів українців стали внутрішньо переміщеними особами, а ще близько 5 мільйонів — біженцями за кордоном. Це призвело до деурбанізації прифронтових та окупованих міст (Маріуполь, Сєвєродонецьк, Бахмут), які зазнали масштабних руйнувань або стали непридатними для проживання.

Паралельно з цим спостерігається вторинна урбанізація — стрімке зростання населення західних і центральних міст, таких як Львів, Івано-Франківськ, Тернопіль, Вінниця, Ужгород. Ці регіони, відносно безпечніші в умовах війни, стали новими урбанізаційними вузлами, куди переміщуються не лише жителі сходу й півдня України, а й бізнес, громадські організації, навчальні заклади. Це стимулює економічне зростання цих територій, але водночас створює виклики для міської інфраструктури, ринку житла та комунальних послуг [11].

Урбанізаційна трансформація зачепила і структуру функцій міст: деякі міста втратили промислову та економічну роль через руйнування підприємств і

логістичних маршрутів, водночас інші — адаптувалися до нових потреб, зокрема прийому переселенців, гуманітарної допомоги, реабілітаційних програм для ветеранів. Міста почали активно змінювати свою функціональність: наприклад, Львів та Дніпро стали логістичними й медичними хабами, а Чернівці — освітнім центром для евакуйованих студентів.

Війна також актуалізувала потребу у новому підході до містобудування: створення укриттів, бомбосховищ, мобільної інфраструктури, систем енергетичної автономії стало пріоритетом для багатьох муніципалітетів. Крім того, підвищилась роль цифрової урбанізації — інструментів геоінформаційних систем, електронного врядування, антикризового планування. Водночас руйнування міського середовища, скорочення населення та економічної активності в зонах бойових дій призвели до просторового дисбалансу в урбаністичному розвитку України [10].

Сирія є одним із найяскравіших прикладів руйнівного впливу війни на урбанізацію. Після початку збройного конфлікту у 2011 році багато міст, зокрема Алеппо, Хомс, Ракка, зазнали масштабних руйнувань, втратили інфраструктуру та значну частину населення. Внаслідок цього спостерігалася масова деурбанізація — люди покидали міські території, які раніше були економічними й культурними центрами. Частина міського населення перемістилася у внутрішні табори, інша — стала біженцями в Лівані, Йорданії, Туреччині та країнах Європи. Це спричинило одночасну кризову урбанізацію у містах приймаючих держав, де стрімке зростання населення створило надмірне навантаження на інфраструктуру.

Руанда після геноциду 1994 року стикнулася з неконтрольованими міграційними потоками, що призвели до гіперурбанізації столиці Кігалі. Велика кількість людей, які повернулися до країни після втечі або втрати домівок, зосередилися в місті, що не було готове до такого навантаження. Це призвело до стрімкого зростання неформальних поселень, брак житла, води, електроенергії, що суттєво ускладнило міське планування. У відповідь уряд

Руанди розробив нову стратегію урбаністичного розвитку, яка включає децентралізацію, створення міст-сателітів і модернізацію інфраструктури [19].

Ірак, зокрема Багдад і Мосул, упродовж десятиліть воєн і поствоєнних криз зазнав значних трансформацій. Під час конфлікту з ІДІЛ багато міст втратили не лише економічну базу, але й свою історичну та культурну ідентичність. Водночас, після звільнення територій, уряд разом з міжнародними донорами розпочав відновлення урбаністичних осередків із врахуванням потреб внутрішньо переміщених осіб, реабілітації історичних об'єктів і створення безпечного середовища для повернення мешканців. Урбанізація тут набула реконструктивного характеру [19].

Балкани (особливо Боснія і Герцеговина, Хорватія) після збройних конфліктів 1990-х також демонструють складний приклад впливу війни на міське середовище. У містах, таких як Сараєво та Вуковар, війна призвела до руйнування міської тканини, змінення етнічного складу населення та появи «зруйнованих зон». Відновлення здійснювалося за підтримки Європейського Союзу, і в урбаністичному вимірі воно супроводжувалося інтеграцією принципів примирення, відновленням міжетнічної взаємодії та реінтеграцією громад.

Сектор Газа та Західний берег є прикладом затяжного конфлікту, що створює перманентну урбаністичну кризу. Постійні обмеження, руйнування інфраструктури та блокади спричинили перевантаження міст, зростання безробіття, будівництво без дозволів і нестачу ресурсів. Міста в цих регіонах зростають неякісно, часто без планування, що унеможлиблює розвиток стабільного урбаністичного середовища.

Отже, війна не тільки змінила демографічну карту країни, а й започаткувала нову урбанізаційну парадигму, яка вимагає адаптації інфраструктури, нових стратегій розвитку та врахування безпекових, соціальних і екологічних факторів у плануванні міст майбутнього.

1.3. Особливості урбанізаційних процесів в Україні в умовах війни

Умови повномасштабної війни, яка триває в Україні з 2022 року, радикально змінили динаміку та характер урбанізаційних процесів. На відміну від класичної урбанізації, що зазвичай має поступовий і передбачуваний характер, українська модель у період війни набула вимушеного, нерівномірного та дезінтеграційного характеру. Основною особливістю стало масове внутрішнє переміщення населення з регіонів активних бойових дій (Донеччина, Луганщина, південь Запорізької області, частково Харківщина та Херсонщина) до відносно безпечних областей у центрі та на заході країни. Це спричинило суттєву демографічну трансформацію в містах, зростання чисельності населення у Львові, Тернополі, Івано-Франківську, Хмельницькому, Вінниці та Чернівцях, що стало основою нової хвилі внутрішньої урбанізації.

Однак ця урбанізація є асиметричною: великі міста на заході й у центрі країни стрімко зростають і розвиваються, тоді як інші — втрачають функціональність або перетворюються на зони руйнувань. Значна частина міського простору сходу України зазнала повного або часткового знищення. Міста на кшталт Маріуполя, Сєвєродонецька, Попасної перетворилися з промислових та логістичних центрів на депопульовані території, що потребуватимуть відбудови фактично «з нуля». Це явище характеризується як деурбанізація воєнного типу, коли міська структура не тільки деградує, а й зникає з функціонального простору країни.

Ще однією особливістю є переорієнтація функцій міст. Багато населених пунктів адаптувалися до нових реалій: стали гуманітарними центрами, місцями дислокації військових, хабами для переселенців, логістичними пунктами або лікарняними кластерами. Наприклад, Львів і Дніпро перетворилися на багатофункціональні міста нового типу — центри медичного обслуговування поранених, навчання переселенців, релокації бізнесу та волонтерського руху. Такі зміни спричинили різке навантаження на міську інфраструктуру, що

проявляється в дефіциті житла, збільшенні витрат на комунальні послуги, перенаселеності шкіл та лікарень.

Станом на середину 2022 року, за оцінками Міжнародної організації з міграції (МОМ), кількість ВПО в Україні становила приблизно 7,1 мільйона осіб. З них понад 55% прибули зі східних областей, 13% — з південних, 16% — з Києва та 12% — з північних регіонів.

Протягом перших місяців повномасштабної війни понад 5,2 мільйона українців виїхали за кордон. Станом на червень 2022 року, за даними Агентства ООН у справах біженців (УВКБ ООН), понад 4,9 мільйона українських біженців перебували в країнах Європи. До початку повномасштабної війни, на 1 лютого 2022 року, чисельність населення України оцінювалася приблизно в 41,1 мільйона осіб. Однак через війну та масову міграцію, за різними оцінками, населення України скоротилося до 28–32 мільйонів осіб.

До війни рівень урбанізації в Україні становив близько 69% — тобто більшість населення проживала в містах. Війна спричинила зміну урбанізаційних процесів: деякі міста зазнали деурбанізації через руйнування та евакуацію населення, тоді як інші, особливо в західних регіонах, стали центрами прийому ВПО, що призвело до їхнього стрімкого зростання.

Крім того, урбанізаційні процеси в умовах війни тісно пов'язані з відновленням і плануванням міських територій. Уряди різних рівнів і міжнародні організації почали розробку стратегій відбудови, з урахуванням нових принципів — безпекових (укриття, енергонезалежність), інклюзивних (пристосування для ветеранів і людей з інвалідністю) та енергозберігаючих (зелене будівництво). Таким чином, війна змінила акценти у містобудівному плануванні: на перший план вийшли адаптивність, гнучкість і кризостійкість міст.

Особливо слід відзначити роль цифровізації: багато адміністрацій впровадили системи електронного урядування, цифрові карти пошкоджень, онлайн-платформи для обліку переселенців. Це свідчить про цифрову трансформацію урбаністики, яка стала відповіддю на виклики часу.

Водночас урбанізаційні процеси в Україні в умовах війни потребують постійного моніторингу, соціального діалогу та комплексної політики просторового планування, адже від них залежатиме сталий розвиток держави в повоєнний період.

Умови повномасштабної війни в Україні суттєво трансформували традиційний перебіг урбанізаційних процесів, зробивши їх асиметричними, нестабільними та часто вимушеними. Основними особливостями стали масштабна внутрішня міграція, деурбанізація зруйнованих міст і паралельна кризова урбанізація безпечніших регіонів. Певні міста втратили свою соціально-економічну функцію або були частково знищені, тоді як інші, особливо в центральній і західній Україні, стали новими урбаністичними центрами. Значну роль у трансформації урбаністичного простору відіграє адаптація до нових безпекових вимог, цифровізація управління містами, а також необхідність швидкого реагування на гуманітарні виклики. У цілому урбанізація в умовах війни в Україні перестала бути лінійним процесом і набула динамічного, кризового характеру, що вимагає переосмислення стратегій просторового розвитку, з урахуванням відбудови, стійкості та соціальної інтеграції.

РОЗДІЛ 2. МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИКЛАДАННЯ УРБАНІСТИЧНОЇ ТЕМАТИКИ В ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ГЕОГРАФІЇ В УМОВАХ ВІЙНИ

2.1. Аналіз навчальних програм та підручників з географії 8 і 10 класу

У програмі географії для 8 класу, затвердженій МОН у 2022 році, курс має назву «Україна у світі: природа, населення» і є логічним продовженням загальної географії, засвоєної у 6–7 класах. Основний акцент зроблено на формуванні в учнів уявлення про Україну як частину глобального простору. Програма побудована за регіональним принципом і охоплює ключові розділи: вступ до курсу, фізичну географію України (географічне положення, рельєф, клімат, води, ґрунти, флору та фауну), географію населення (розміщення, чисельність, урбанізація, трудові ресурси) та регіональну характеристику своєї області. Значна увага приділяється роботі з картами, практичним і дослідницьким завданням. Програмою також передбачено розвиток екологічної свідомості, соціальної активності та здатності аналізувати просторові процеси. Важливо, що у програмі чітко простежується інтеграція природничої та суспільної географії з метою комплексного пізнання простору [6].

Географія 10 класу охоплює курс «Географія: регіони та країни» (рівень стандарту), який передбачає поглиблене вивчення регіональної структури світу. Програма орієнтована на ознайомлення учнів із соціально-економічними, політичними та культурними особливостями країн і регіонів світу. Зміст курсу структурований за макрорегіонами: Європа, Азія, Африка, Америка, Австралія та Океанія. У кожному регіоні аналізуються природні умови, демографічні характеристики, структура економіки та роль у світовій системі господарства. Програма заохочує учнів до самостійного аналізу інформації з різних джерел, розвитку критичного мислення, розуміння глобальних викликів, зокрема змін клімату, енергетичної безпеки, сталого розвитку тощо. Значну увагу приділено використанню сучасних інформаційних технологій та ГІС-сервісів [5].

Порівняння навчальних програм 8 і 10 класів засвідчує їхню наступність і поступове ускладнення змісту: від вивчення географії України до освоєння регіональної структури світу. В обох класах чітко простежується компетентнісний підхід, орієнтований не лише на засвоєння фактологічної інформації, а й на розвиток просторового мислення, умінь працювати з джерелами інформації, формулювати аргументовані висновки. Також простежується акцент на формування громадянської та екологічної відповідальності школярів, що є актуальним у контексті сучасних викликів. Обидві програми узгоджуються з концепцією Нової української школи, спрямованої на формування ключових компетентностей, готовності до змін та розуміння взаємозв'язків між природним і соціальним середовищем.

Аналіз навчальних програм з географії для 8 і 10 класу, затверджених МОН у 2022 році, засвідчує їхню логічну послідовність, актуальність змісту та відповідність компетентнісному підходу Нової української школи. У 8 класі акцент зроблено на вивченні природних умов і населення України, що формує у школярів просторове уявлення про власну державу, її ресурси та регіональні особливості. У 10 класі увага зосереджується на регіонах і країнах світу, що дозволяє учням сформувати цілісне бачення глобального простору, економічних і демографічних тенденцій. Обидві програми орієнтовані на розвиток критичного мислення, умінь працювати з картографічними, статистичними та цифровими джерелами інформації. Вони сприяють формуванню екологічної, соціальної та громадянської свідомості учнів, що є важливим у контексті сучасних викликів, зокрема воєнного часу, глобалізації та змін клімату.

2.2. Інноваційні методи навчання урбаністики в умовах війни

Інноваційні методи навчання урбаністики в умовах війни є відповіддю на сучасні виклики, що постали перед українською освітою внаслідок повномасштабного вторгнення. Урбаністика як міждисциплінарна галузь, що вивчає розвиток міст, потребує адаптації навчального процесу до нових реалій:

руйнування інфраструктури, міграція населення, необхідність відбудови та переосмислення міського простору. В умовах воєнного часу особливо актуальним стало застосування практико-орієнтованого, цифрового та проєктного підходів, які дозволяють залучити здобувачів освіти до реального аналізу та проєктування рішень для українських міст.

Одним із найефективніших методів є проєктне навчання, яке дозволяє учням або студентам створювати моделі майбутніх міст з урахуванням безпекових, гуманітарних та екологічних аспектів. Це можуть бути завдання з розробки концепцій тимчасового житла для внутрішньо переміщених осіб, планування відновлення громад, створення укриттів чи зелених зон. Залучення до реальних кейсів, наприклад, дослідження післявоєнної відбудови Ірпеня чи Бородянки, допомагає сформулювати практичне бачення урбаністичних процесів і виробити навички критичного мислення, просторового аналізу, соціального планування.

У навчанні урбаністики в умовах війни також широко використовуються цифрові інструменти та геоінформаційні системи (ГІС). Вони дозволяють досліджувати міський простір дистанційно, аналізувати супутникові знімки, картографічні матеріали, зміни забудови та динаміку переміщення населення. Такі інструменти, як QGIS, Google Earth або ArcGIS, дають змогу учням і студентам працювати з актуальними даними, моделювати урбаністичні процеси та приймати обґрунтовані рішення. Це особливо важливо в умовах обмеженого доступу до фізичного простору міст або при навчанні в дистанційній формі.

Ще одним інноваційним напрямом стало використання симуляцій, рольових ігор та елементів гейміфікації. Такі методи сприяють глибшому зануренню у складні урбаністичні сценарії: від управління містом в умовах гуманітарної кризи до планування розселення біженців чи реконструкції зруйнованих кварталів. Наприклад, моделювання «Міста майбутнього після війни» може стати основою міждисциплінарного проєкту, що об'єднує знання з географії, архітектури, екології, історії та права.

З огляду на обставини, гнучкість, адаптивність і емоційна чутливість також стали важливими елементами інноваційного навчання. Вчителі та викладачі створюють безпечний освітній простір для обговорення втрат, досвіду війни, мрій про майбутнє міст. Інноваційне навчання урбаністики не лише формує знання про місто, а й підтримує емоційну стійкість учнів, розвиває в них відчуття відповідальності за простір, у якому вони житимуть після перемоги.

Одним із прикладів інноваційного підходу до вивчення урбаністики є освітній проєкт «Місто з майбутнього», реалізований у школах Києва та Львова громадською організацією «Освітній Хаб». Учні 8–11 класів у рамках проєктної діяльності моделювали концепцію українського міста після війни. Вони працювали в командах над створенням екологічного транспорту, безпечного житла з укриттями, парків для реабілітації ветеранів, а також зон безбар'єрного простору. У процесі застосовували цифрові інструменти — Google Maps, Canva, SketchUp, що сприяло розвитку просторового мислення, медіаграмотності та навичок командної взаємодії.

У Київському національному університеті будівництва і архітектури після початку повномасштабного вторгнення була оновлена програма курсу «Реабілітація міського простору». Студенти працюють із реальними прикладами зруйнованих міст — Ірпеня, Бучі, Маріуполя. Завдання охоплюють проєктування тимчасового житла, реконструкцію об'єктів соціальної інфраструктури, розробку карт укриттів та систем автономного енергозабезпечення. В основі методики — практико-орієнтований підхід з використанням програм AutoCAD, Revit, ArcGIS, що дозволяє поєднати теорію з вирішенням реальних проблем.

Ще одним ефективним методом є симуляційні ігри, зокрема розроблена ініціативою EdCamp Ukraine гра «Плануємо місто під час війни». Учасники — учні 7–9 класів — беруть на себе ролі архітекторів, представників влади, мешканців громад, волонтерів. У межах гри вони ухвалюють рішення щодо розміщення критичної інфраструктури, планування маршрутів евакуації,

забезпечення доступу до ресурсів під час обстрілів. Цей підхід розвиває навички системного мислення, колективного прийняття рішень і розуміння функціонування міського середовища в кризових умовах [12].

У 2023 році UNICEF підтримав проведення всеукраїнського онлайн-хакатону «План відновлення громади», у якому взяли участь студенти та старшокласники з прифронтових регіонів. Протягом 48 годин учасники створювали інтерактивні карти пошкодженої інфраструктури, проєктували безпечні простори для дітей, розробляли інформаційні кампанії для ВПО. У роботі застосовували такі інструменти, як Google Earth, Miro, Canva, відкриті бази даних Prozorro. Цей приклад демонструє ефективність поєднання гейміфікації, цифрових технологій і соціального навчання в одному форматі [9].

Цінний досвід також дала програма «Місто для всіх», реалізована в українських університетах за підтримки німецької агенції GIZ. Вона була спрямована на формування навичок інклюзивного урбанізму. Студенти аналізували доступність міського простору для людей з інвалідністю, створювали плани облаштування укриттів у школах, оцінювали потреби внутрішньо переміщених осіб у нових міських середовищах. Такий підхід сприяв розвитку емпатії, практичного проєктного мислення та готовності діяти в умовах післявоєнної відбудови [3].

Отже, в умовах війни урбаністика стає не лише предметом вивчення, а й засобом формування активного громадянина, здатного мислити просторово, діяти солідарно та брати участь у відбудові країни.

РОЗДІЛ 3 РОЗРОБКА УРОКУ З ТЕМИ «МІСТА ТА УРБАНІЗАЦІЯ В УМОВАХ ВІНИ В УКРАЇНІ»

Тема уроку: Міста та урбанізація в умовах війни в Україні

Мета уроку: сформувати в учнів уявлення про зміни урбанізаційних процесів в Україні внаслідок повномасштабної війни; ознайомити з прикладами деурбанізації, вимушеної міграції та відбудови міст; розвивати вміння працювати з картами, статистичними матеріалами, аналізувати просторові зміни та формулювати аргументовані висновки; формувати почуття відповідальності за відновлення країни, патріотизм, повагу до людей, які долають наслідки війни в містах.

Тип уроку: Комбінований (з елементами інтерактивного навчання та проєктної діяльності)

Обладнання та матеріали:

- фізична та політична карта України;
- презентація (PowerPoint/Google Slides);
- фото та інфографіка зруйнованих і відновлених міст;
- роздруковані картки з кейсами міст (Маріуполь, Харків, Ірпінь, Львів тощо);
- доступ до інтерактивної карти переміщень населення (за наявності інтернету).

Структура уроку:

I. Організаційний момент (2–3 хв)

Привітання, мотивація теми («Чому ми маємо говорити про наші міста під час війни?»)

II. Актуалізація знань (5–7 хв)

Бліц-опитування: Що таке урбанізація? Як ви розумієте функції міста?

Мета: активізувати попередні знання учнів з теми урбанізації та функцій міста, створити емоційне залучення до теми уроку.

Форма роботи: фронтальна бесіда.

Запитання до класу:

Що таке урбанізація?

(Очікувана відповідь: процес зростання міського населення та поширення міського способу життя).

Як ви думаєте, чому люди переїжджають до міст?

Які функції можуть виконувати міста?

(Очікувані відповіді: адміністративна, економічна, культурна, соціальна, транспортна, оборонна тощо).

Назвіть кілька великих міст України і що вони означають для країни.

Як ви вважаєте, чи може війна змінити вигляд міста або його роль?

Робота з термінами: «деурбанізація», «вимушена урбанізація», «післявоєнна відбудова».

Мета: ввести нові поняття, що будуть використані на уроці, і забезпечити їх розуміння в контексті війни.

Форма роботи: «мозковий штурм» або «словникове коло».

На дошці/презентації записані ключові поняття:

Таблиця 3.1

Терміни

Термін	Пояснення
деурбанізація	зменшення населення в містах, відтік людей, занепад інфраструктури; приклад — Маріуполь після руйнувань;
вимушена урбанізація	стрімке зростання міст через притік переселенців; приклад — Львів, Ужгород, Тернопіль під час війни;
післявоєнна відбудова	процес відновлення зруйнованих міст; включає не тільки ремонт, а й переосмислення міського простору; приклад — Ірпінь, Бородянка.

III. Вивчення нового матеріалу (15–20 хв)

Мінілекція з презентацією:

- Як війна впливає на міста (руйнування, зменшення населення, зміна функцій);

Приклади: Маріуполь — повна деурбанізація, Харків — часткова трансформація, Львів — кризова урбанізація.

- Внутрішня міграція і нові урбаністичні виклики (перенаселення, навантаження на школи/лікарні).

- Роль урбаністів і громади у відновленні міст (на прикладі Ірпеня, Чернігова).

Війна має руйнівний вплив на міста — не лише фізичний, а й соціально-економічний. Внаслідок обстрілів та бомбардувань знищується житлова забудова, школи, лікарні, об'єкти інфраструктури. Такі міста втрачають свою звичну функціональність — більше не можуть виконувати роль адміністративних, промислових чи культурних центрів. Одночасно спостерігається різке скорочення чисельності населення, адже мешканці змушені евакуююватись у безпечніші регіони. У результаті деякі міста повністю зупиняють свою життєдіяльність, інші ж зазнають глибоких трансформацій, змінюючи структуру економіки та соціального життя.

Маріуполь — приклад повної деурбанізації. До війни це було одне з найбільших промислових міст України, розташоване на Азовському узбережжі. Після тривалих бойових дій більша частина міста зруйнована, населення евакуюване або депортоване, інфраструктура — знищена. Місто фактично втратило ознаки урбанізованого простору (рис. 3.1).

а

б

Рис. 3.1. Допоміжний матеріал уроку. Місто Маріуполь до (а) та після (б) війни

Харків — приклад часткової урбаністичної трансформації. Попри постійні обстріли, місто частково зберегло свою інфраструктуру та функції. Проте багато мешканців виїхали, частина районів залишилась непридатною для проживання. Харків трансформується — змінюється щільність забудови, пріоритети в розвитку транспорту та безпеки (рис. 3.2).

а

б

Рис. 3.2. Допоміжний матеріал уроку. Місто Харків до (а) та після (б) війни

Львів — приклад кризової урбанізації. Приймаючи сотні тисяч внутрішньо переміщених осіб, місто стало новим центром гуманітарної, медичної, освітньої підтримки. Це спричинило перевантаження інфраструктури: шкіл, лікарень, житлових масивів. Водночас Львів став платформою для нових ініціатив — релокації бізнесу, волонтерства, тимчасового проживання (рис. 3.3.).

Рис. 3.3. Допоміжний матеріал уроку. Кризова урбанізація у Львові

Масова внутрішня міграція спричинила зсув урбанізаційних потоків. Якщо до війни урбанізація була поступовою, то під час бойових дій вона стала вимушеною та різкою. Безпечніші міста — Львів, Івано-Франківськ, Тернопіль, Вінниця — зазнали стрімкого зростання населення. Це спричинило нові виклики: брак житла, перенавантаження громадського транспорту, зростання цін на оренду, нестачу місць у дитсадках, школах та лікарнях. Міські адміністрації були змушені оперативно реагувати — створювати тимчасові притулки, перебудовувати комунальну систему, шукати зовнішню допомогу. Така ситуація вимагає нових підходів до управління міським простором.

У повоєнний період особливу роль у відновленні міст відіграють урбаністи, архітектори, місцеві громади та волонтерські ініціативи. Наприклад,

Ірпінь — місто, яке постраждало від інтенсивних бойових дій у перші місяці вторгнення — вже за рік після деокупації почав відбудову житлових кварталів, шкіл, парків. У процесі активно беруть участь як місцева влада, так і громадські організації, міжнародні партнери. У місті реалізуються проєкти сталого будівництва, відновлення транспортної інфраструктури, створення безпечних укриттів.

У Чернігові, який також зазнав значних руйнувань, громада ініціювала аудит пошкоджених будівель, розробку нових планів зонування та покращення доступності укриттів. Мешканці самостійно об'єднувалися у волонтерські команди, щоб розчищати завали, встановлювати пункти обігріву та допомоги. Отже, війна активізувала участь громадян у плануванні і розвитку міста — що є новим явищем для української урбаністики.

IV. Закріплення знань (інтерактивна частина) (10–15 хв)

Робота в групах (3–4 учні): кожна група отримує кейс-місто і складає:

- короткий опис ситуації (до/під час/після руйнування);
- 2–3 пропозиції для відновлення (укриття, школи, транспорт);
- презентує свою ідею на клас.

Приклад 1. Кейс-місто: Ірпінь (Київська область)

Короткий опис ситуації:

До повномасштабної війни Ірпінь був одним із найбільш динамічних передмість Києва з новобудовами, школами, парками, сучасною інфраструктурою. Під час бойових дій у лютому–березні 2022 року місто опинилося під сильними обстрілами та частково окупацією. Близько 70% інфраструктури було пошкоджено або зруйновано, зокрема житлові квартали, школи, лікарні, мости. Після звільнення Ірпінь став символом відбудови та стійкості.

Пропозиції для відновлення:

1. Створити мережу багатофункціональних укриттів — шкіл або дитсадків, які у разі небезпеки виконуватимуть функції безпечних просторів.
2. Відновити міст через річку Ірпін з урахуванням евакуаційних коридорів і спеціальних смуг для транспорту.
3. Розробити парки й зони психологічної реабілітації — тихі простори для дітей, переселенців, ветеранів.

Презентація ідей: Учасники групи показують карту міста з позначеними зонами руйнування та новими об'єктами. Один учень презентує пропозиції, інші коментують фото до і після.

Приклад 2. Кейс-місто: Львів

Короткий опис ситуації:

До війни Львів був туристичним і культурним центром західної України. З початком бойових дій у 2022 році став одним із головних хабів для переселенців. За короткий час населення міста зросло майже на 200–300 тис. осіб. Це призвело до перевантаження інфраструктури — нестачі місць у школах, садках, лікарнях, а також житлової площі. Водночас Львів активно розвивався як центр волонтерства, логістики, медичної допомоги.

Пропозиції для адаптації та розвитку:

1. Створити модульні містечка для переселенців з доступом до медицини, освіти та укриттів.
2. Відкрити нові навчальні заклади або філії шкіл у приміських зонах для розвантаження центральної частини міста.
3. Запровадити електронну систему мобільності для зменшення навантаження на транспорт у години пік (маршрути для ВПО, інтеграція з приміськими районами).

Презентація ідей: Група демонструє макет мікрорайону на фліпчарті/папері та коротко розповідає, як саме їхні пропозиції допоможуть зробити місто більш стійким і комфортним.

V. Підсумки уроку, рефлексія (5 хв)

1. Бесіда з класом: емоційне та смислове завершення (2–3 хв)

Мета — підвести учнів до усвідомлення значущості теми та власної ролі у відбудові майбутнього.

Приблизні запитання для обговорення:

- Що вас найбільше вразило під час сьогоднішнього уроку?
- Яка історія чи приклад міста запам'яталась найбільше і чому?
- Як війна змінила наші уявлення про місто і його значення для людини?
- Як, на вашу думку, ми — молодь, учні, громадяни — можемо вплинути на майбутнє наших міст?
- Що б ви хотіли зробити у своєму місті після перемоги?

Форма проведення: відкрите обговорення в колі або відповіді по черзі (метод «мікрофона»). Учитель коротко узагальнює сказане, підкреслюючи важливість активної громадянської позиції, знань про простір, критичного мислення.

2. Вправа «3 речі, які я дізнався сьогодні» (2 хв)

Мета — активізувати рефлексію, закріпити знання, отримані під час уроку.

Інструкція для учнів:

На стікерах або в зошиті учні пишуть 3 речі, які вони:

- дізналися нового;
- усвідомили або переосмислили;
- запам'ятали як найважливіше з уроку.

Приклади відповідей:

- «Я дізнався, що урбанізація може бути вимушеною під час війни.»
- «Мене вразила історія Ірпеня та швидка відбудова.»
- «Я зрозумів, що навіть звичайні люди можуть впливати на вигляд свого міста.»

Порада: якщо є можливість, зберіть стікери на дошці або великому плакаті «Наші уроки про міста» — це створює ефект спільної участі й закріплення теми.

Домашнє завдання:

Написати коротке есе (5–7 речень) на тему: «Яким я бачу своє рідне місто після перемоги»

Приклад виконання: Після перемоги я бачу своє рідне місто чистим, затишним і безпечним для кожного. На вулицях буде багато зелені, клумб, дитячих майданчиків, а в повітрі — відчуття спокою. Відновлені школи, будинки та лікарні стануть сучаснішими й доступнішими для всіх. У місті з'являться нові укриття, але вони будуть оформлені як частина міського дизайну — непомітно, але надійно. Люди повернуться додому, і місто знову оживе сміхом дітей, фестивалями, добрими справами громади. Я вірю, що моє місто стане прикладом відродження і сили для всієї країни.

АБО

Намалювати міні-схему або плакат: «Місто майбутнього — безпечне і стійке» (рис. 3.4).

Рис. 3.4. Виконання завдань учнями «Місто майбутнього»

На зображенні – футуристичне місто з високими, асиметричними скляними будівлями. Архітектура виглядає дуже сучасно: округлі форми, блакитне скло, плавні лінії. Над містом літають літальні апарати — можливо, повітряні таксі чи екологічні дрони. На передньому плані видно великий зелений транспортний засіб, схожий на поїзд або автобус із екосимволікою – ймовірно, це електричний або водневий громадський транспорт. Атмосфера малюнка передає чистоту, технологічність і турботу про довкілля. Це місто майбутнього без пробок, із повітряними маршрутами й сучасними, екологічними будівлями.

Другий малюнок зображує місто майбутнього з елементами повсякденного життя. На передньому плані — школа з яскравим написом, що підкреслює важливість освіти у суспільстві майбутнього. Поруч ростуть дерева, що символізують збереження природи. Будинки багатоповерхові, кольорові, створюють образ веселого й динамічного міста. У небі літають три космічні кораблі — ймовірно, нові види транспорту. Яскраве сонце й чисте небо створюють відчуття гармонії, безпеки та спокою. Малюнок показує, що навіть у майбутньому людство цінуватиме природу, знання та комфорт для мешканців

У сучасних умовах повномасштабної війни викладання урбаністичної тематики у шкільному курсі географії набуває особливої актуальності, оскільки дає змогу не лише формувати знання про просторову організацію населених пунктів, а й осмислювати реальні трансформації, що відбуваються у містах України. Аналіз методичних підходів засвідчує ефективність застосування інноваційних форм роботи — проєктного навчання, симуляцій, інтерактивних карт, групових завдань на основі кейсів українських міст, постраждалих або трансформованих унаслідок війни. Особливої цінності набуває розвиток в учнів критичного мислення, уміння аналізувати урбаністичні процеси в реальному контексті, застосовувати знання до практичних ситуацій — як-от відбудова міст, планування безпечного середовища, підтримка внутрішньо переміщених осіб

Успішна реалізація таких підходів потребує оновлення змісту програм, адаптації дидактичних матеріалів і підтримки вчителя як модератора сучасного критично орієнтованого навчання. Викладання урбаністики в умовах війни не лише формує знання, а й виховує свідому, патріотичну молодь, здатну брати участь у відновленні та розвитку країни в післявоєнний період.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження засвідчило, що тема урбанізації та розвитку міст набуває особливої ваги в умовах повномасштабної війни в Україні. У теоретичному розділі було з'ясовано сутність понять «місто» та «урбанізація», окреслено їхні функції й класифікації, а також проаналізовано світовий досвід впливу збройних конфліктів на урбаністичні процеси. Особлива увага приділена українському контексту, де війна спричинила як масштабну деурбанізацію постраждалих міст, так і кризову урбанізацію безпечніших регіонів, а також загальну трансформацію функцій і ролі міського простору.

Методичний аналіз показав, що сучасні навчальні програми з географії 8 і 10 класу надають основу для вивчення урбаністичної тематики, проте потребують осучаснення з урахуванням реалій війни. Інноваційні підходи — проєктне навчання, робота з кейсами, використання цифрових карт та симуляцій — виявилися ефективними для розвитку в учнів просторового мислення, громадянської свідомості та здатності до практичного застосування знань. Практична частина — розробка авторського уроку — продемонструвала, як тема «Міста та урбанізація в умовах війни» може бути інтегрована в шкільний курс із метою не лише інформування, а й формування відповідального ставлення до простору, у якому живе учень.

Загалом, робота доводить необхідність актуалізації географічної освіти в умовах війни, адаптації змісту навчання до викликів сучасності та підготовки молоді до усвідомленої участі в майбутній відбудові українських міст і громад.

Отже, тема урбанізації в умовах війни є надзвичайно важливою як у науковому, так і в педагогічному вимірі. Вона дозволяє не лише осмислити глибокі просторові та соціальні зміни, які відбуваються в українських містах, а й формує в учнів критичне мислення, громадянську позицію та готовність до відновлення країни. В умовах повномасштабної війни урбаністика з навчального поняття перетворюється на життєво важливу тему, яку необхідно адаптувати до сучасних реалій через інтерактивні, проєктні, емоційно-чутливі

методи навчання. Включення таких тем у шкільний курс географії сприяє формуванню свідомих молодих громадян, які не лише знають про просторові процеси, а й готові діяти на користь своєї громади і держави.

Для підвищення ефективності викладання урбаністичної тематики в умовах війни доцільно оновити зміст чинних навчальних програм з географії для 8 і 10 класів. Програми мають враховувати нові реалії: трансформацію міст, внутрішню міграцію, деурбанізацію окремих територій, приклади успішного відновлення українських громад. Це дозволить учням краще зрозуміти зв'язок між просторовими процесами та подіями, що відбуваються у країні.

Доцільно інтегрувати в освітній процес проєктно-дослідницькі завдання, які передбачають вивчення конкретних прикладів — таких як Ірпінь, Харків, Львів чи Маріуполь — на основі картографічних матеріалів, фото, статистики та свідчень очевидців. Це сприятиме розвитку критичного мислення, аналітичних навичок і здатності застосовувати географічні знання на практиці.

Використання цифрових інструментів (Google Earth, ArcGIS, цифрові карти, інфографіка) значно підвищує рівень залучення учнів та робить навчання сучасним і наближеним до реальних умов. Такі ресурси дозволяють учням моделювати просторові зміни в містах, вивчати наслідки руйнувань та створювати пропозиції щодо їх відновлення.

Рекомендується впроваджувати інтерактивні методи, зокрема рольові ігри, симуляційні вправи, гейміфіковані завдання, які дають змогу учням уявити себе в ролі міського планувальника, архітектора, волонтера або мешканця громади. Це розвиває практичні навички, вміння працювати в команді, аргументовано висловлювати свої ідеї.

Важливо формувати в учнів екологічну, соціальну та громадянську свідомість. Через вивчення тем сталого розвитку, безпеки, інклюзивності та соціальної відповідальності у межах урбаністичної тематики учні вчаться поважати простір, в якому живуть, і відчувати свою причетність до його збереження та розвитку.

Також варто сприяти підвищенню кваліфікації вчителів географії щодо викладання урбаністики у сучасних умовах. Методичні тренінги, участь у вебінарах, обмін педагогічними кейсами та взаємодія з фахівцями (урбаністами, архітекторами, військовими інженерами) посилять професійну компетентність учителя й розширять спектр методичних підходів.

У цілому, викладання урбаністичної тематики в умовах війни потребує гнучких, сучасних та емоційно чутливих підходів, здатних поєднувати географічні знання з реальними викликами та формувати в учнів не лише просторове мислення, а й громадянську відповідальність за відновлення країни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЕЖРЕЛ

1. Безлюбченко О. С., Завальний О. В.. Урбаністика: навч. посібник / О. С. Безлюбченко, О. В. Завальний; Харк. нац. акад. міськ. госп-ва. – Х.: ХНАМГ, 2013. – 273 с.
2. Буряк В. В. Еволюція поглядів щодо трактування поняття «місто». *Головна – Економічний вісник НГУ*. URL: https://ev.nmu.org.ua/docs/2016/3/EV20163_070-078.pdf (дата звернення: 14.04.2025).
3. Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна, серія «Питання політології», вип. 39, 2021 Гайко О. С.
4. Волошина Ю.Я. Теоретичне дослідження поняття терміну «місто» як економічної категорії. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/1149/3/ТЕОРЕТИЧНЕ%20ДОСЛІДЖЕННЯ%20ПОНЯТТЯ%20ТЕРМІНУ%20«МІСТО»%20ЯК%20ЕКОНОМІЧНОЇ%20КАТЕГОРІЇ.pdf> (дата звернення: 14.04.2025).
5. Географія 10-11 класи : навч. програма. МОН, 2022. 25 с.
6. Географія 6-9 класи : навч. програма. МОН, 2022. 77 с.
7. Геологічний журнал Соціально-географічні аспекти розвитку урбанізаційного процесу в Україні Заставецька Л.Б., Заставецький Т.Б., Заблоцький Б.В., Дударчук К.Д. Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Тернопіль, Україна, 2018 SSN 2617-2119.
8. Гончар О.М. Сутність урбанізації як глобального економічного процесу. Науковий вісник Мукачівського державного університету. 2016. № 2 (6). 196 с.
9. Гукалова І.В., Омельченко Н.В. Категорія «урбанізація» у понятійній площині соціальної географії та інших наук. Вісник Одеського національного університету. Серія : Географічні та геологічні науки. 2015. Т. 20, Вип. 2 (25). 190 с.

10. Дмитрук О. Ю. Урбаністична географія з основами урбоекології: Ландшафтний аспект./ О. Ю. Дмитрук. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2000. – 140 с.
11. Клименко М.О. Оцінка соціо-економіко-екологічного стану селітебної території міських поселень в контексті сталого розвитку / М. О. Клименко, А. М. Прищепа, О. А. Брежицька. // Збірник наукових праць ЖНАУ № 1 (28) Житомир – 2011. – 95-103 с.
12. Комарницька Г.О., Шипуліна Ю.С., Ілляшенко Н.С. Вплив урбанізації на інноваційний розвиток регіонів України. Маркетинг і менеджмент інновацій. 2017. № 3. С. 336–345.
13. Матвєєва В. Урбанізація та інновації: взаємний вплив і шляхи розв’язання спільних проблем. Науковий вісник Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки. Серія : Міжнародні відносини. 2014. С. 291.
14. Міщук І, Поручинський В. Наукові підходи до визначення поняття “місто”. *Міжнародна науково-практична Інтернет-конференція «Суспільно-географічні чинники розвитку регіонів»*. URL: <https://konfgeolutsk.wordpress.com/2017/04/05/наукові-підходи-до-визначення-понятт/> (дата звернення: 14.04.2025).
15. Рутковська І, Лужний С. Урбанізація та реновація в розвитку та будівництві міст України. *Architecture, construction world trends, realities and modern problems*. С. 10–16.
16. Топчієв Г. О. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методики : навч. посіб. Одеса : «Астропринт», 2005. 631 с.
17. Hailai Y., Levins R., Humanity and Nature: Ecology, Science and Society, - London: Pluto Press, 1992. – 270 pp.
18. Harvey D. The Urbanization of Capital: Studies in the History and Theory of Capitalist Urbanization. Oxford : Basil Blackwell, 1985. 239 p.
19. Henderson J. V. Urban and big-city bias. Urbanization and the Geography of Development. 2014. P. 14–17.

20. Heritage for a new urbanity: think differently; live differently. // Kyiv Initiative Regional Programme Pilot Project on the Rehabilitation of Cultural Heritage in Historic Towns. – 2019. – C. 73.

21. Kobylynsky V. Urbanization: essence and impact on economic management of territories. *Economic scope*. 2021. URL: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/169-2> (date of access: 14.04.2025).

22. Niemala J., Ecology and urban planning/J. Niemala, The Digital Repository of University of Helsinki,- 1999. – 129 pp..

23. Seto K. C.; Parnell S.; Elmqvist Thomas. A global outlook on urbanization. In: Urbanization, biodiversity and ecosystem services: Challenges and opportunities. Springer, Dordrecht, 2013. p. 1-12.

24. Soroka, V. Digital education in the international pedagogical discourse. *Comparative Professional Pedagogy*, 9(4), 74–81. DOI: 10.2478/rpp-2019-0040.

25. Tezcan Ş., & Kara M.. The perception level of the high school students about the concept of “city”: A case of Canakkale. *Journal of Theory and Practice in Education*, 2014, 10, 579-593.

26. Urban Europe: a study of growth and decline / L.Van den Berg, R.Drewett, L.H. Klaassen, A.Rossi, C.H.T. Vijverberg. New York : Oxford : Pergamon Press, 1982. 162 p.

27. Urbanization and health impacts of air pollution in Ukraine: threats and opportunities / N. O. Ryngach et al. *Bukovinian Medical Herald*. 2022. Vol. 26, no. 2 (102). P. 69–76. URL: <https://doi.org/10.24061/2413-0737.xxvi.2.102.2022.13> (date of access: 14.04.2025).

28. Van den Berg, L., Drewett, R., Klaassen, L.H., Rossi, A. and Vijverberg, C.H.T. (1982) Urban Europe: a study of growth and decline, Pergamon Press, New York, Oxford, 162 p.

29. Vlahov D.; Galea S.. Urbanization, urbanicity, and health. *Journal of Urban Health*, 2002, 79.1: S1-S12.

30. Wang Zh... “Smart City: Learning Effects and Labor Force Entry.” Processed. Brown University, Providence, 2012.